

ПРАВА ЛЮДИНИ І ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ МЕДИЦИНИ ТА ФАРМАЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО ПРИНЦИПІВ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ЕТОСУ

КАШИНЦЕВА О.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач Центру гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, керівник НДЛ права біоетики та медичного права, доцент кафедри медичного права Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, адвокат, член Правління ВГО «Фундація медичного права та біоетики України»

Необхідність переосмислення положень права інтелектуальної власності обґрунтована вимогами етики сучасної науки, що базується на верховенстві прав людини. Створення Центру гармонізації прав людини і прав інтелектуальної власності НДІ інтелектуальної власності НАПрН України розглядається як один з інструментів вирішення поставлених наукових завдань, в числі яких охорона результатів наукових досліджень і клінічних результатів у сфері медицини та фармації, гармонізація прав винахідників, медичних установ і фармацевтичних компаній у сфері інтелектуальної власності, особливості трансферу технологій в окреслених сферах, розробка механізму реалізації біоетичних принципів у сфері охорони інтелектуальної власності.

На шляху гармонізації прав людини і прав інтелектуальної власності постають певні соціальні та економічні перешкоди, подолання яких потребує значних мобілізації громадських організацій, переосмислення усталених парадигм науковим співтовариством і політичної волі міжнародних організацій.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, права людини, науковий етос, права винахідника, інтереси суспільства.

Міжнародно-правова доктрина інтелектуальної власності ХХ століття характеризується абсолютизацією прав винахідника, які норми міжнародного права ставлять вище за інтереси суспільства. Початково патентування винаходів у сфері медицини та фармації, де-юре проголошуючи пріоритетність інтересів суспільства та закріплюючи серед умов патентоспроможності «відповідність інтересам суспільства та моралі»,

де-факто сприяло відходу від принципів наукового етосу, в основу якого покладені людська гідність і пріоритети інтересів суспільства. Насправді ж медицина та фармація у своєму науковому поступі стали заручниками жорстких механізмів монополізації новацій. Природні права людини на життя та здоров'я виявилися вторинними стосовно прав інтелектуальної власності.

Згідно з Р. Мертаном, задля наукового прогресу людства науковий етос повинен послуговуватися такими принципами:

принципом *колективності знання*: знання є суспільним надбанням, будь-яке нове наукове знання спирається на досвід учених попередніх поколінь, отже, дослідник є членом світової наукової спільноти;

принципом *універсалізму*: оцінка наукової значущості доробку вченого повинна базуватися на об'єктивних критеріях безвідносно до релігійної, політичної чи національної приналежності вченого;

принципом *незаангажованості наукових досліджень*: єдиною мотивацією для наукового дослідження є прагнення пізнати істину заради суспільного блага;

принцип *розумного скептицизму*: дослідник повинен критично ставитися до результатів як чужої, так і своєї наукової діяльності (цит. за: [1]).

Сучасна наука, узалежнена від приватних інвестицій, спирається на етос наукової діяльності як складової ринку знань і технологій, що, своєю чергою, базується на протилежних до Мільграмових принципів – принципів «золотого тільця», виокремлених американським соціологом Я. Мітроффом ще в 70-х роках минулого століття: принцип корпоративності знань; принцип партикуляризму при оцінці наукових досягнень; принцип заангажованості наукових досліджень; принцип догматизму. Така метаморфоза наукового етосу у бік нівеляції природних прав людини зробила нас заручниками «господарів» ринку фармацевтичних і медичних послуг.

Сучасний науковий етос та його значення для людства, яке постало перед проблемою збереження себе як біологічного виду, послідовно й аргументовано критикує Л. Лесиг у книзі «Вільна культура» [2].

Проте й сама ідея прав людини впродовж історичного розвитку неодноразово зазнавала істотних змін. Не заглиблюючись у ретроспективу цих перетворень, зазначимо, що вони завжди супроводжувалися прогресуючою експансією цих прав у двох вимірах: змістовому та просторовому [3; 4].

Змістовий вимір демонструє розширення прав людини. Як зазначає П. Коллер, це розширення відбувалося у три етапи, яким відповідають різні типи прав людини, а саме: ліберальні, політичні та соціальні. Якщо ліберальні права спрямовані на гарантування кожній людині безпеки та свободи від зовнішніх втручань, передусім з боку державної влади, а політичні права покликані забезпечити рівноправність громадян у волевиявленні стосовно політичних питань, то соціальні права, випереджаючи їх, накладають на суспільство обов'язок створити, принаймні, на мінімальному рівні, соціальні та економічні умови, прийнятні для існування всіх його членів [5]. Поступове розширення прав людини від ліберальних до соціальних спричинене зростанням вимог з боку суспільства до державної влади.

У просторовому вимірі експансія прав людини знаходить вияв у їх територіальному поширенні у світі й універсалізації – закріпленні прав

людини у міжнародних актах та наданні цим правам міжнародного значення. Універсалізація спонукає держави до провадження відповідної внутрішньої правової політики та дотримання світового порядку зі справедливим розподілом благ, аби досягти гідного рівня життя для всіх.

Сучасна наука є наднаціональною, наддержавною, вона давно перебуває *поза* межами географічними і *над* межами людської уяви. Саме тому монополізація її результатів стала загрозою для суспільства, що втратило здатність керувати процесами в середині себе й узалежнилося від процесів зовнішніх, які контролює невеликий відсоток суб'єктів ринку об'єктів інтелектуальної власності.

Очевидно, що між обома тенденціями експансії прав людини (змістова та просторова) утримується напружене співвідношення. Узгодити їх між собою нелегко, адже що ширший каталог прав людини, що вимогливіше суспільство до обов'язковості їх дотримання і що гостріше реагує громадськість на їх порушення, то складніше забезпечити їх рівність у світовому масштабі.

З цією дилемою у теорії прав людини намагаються впоратися прихильники двох ідеологічно протилежних підходів: консервативного і прогресивного. Перший полягає у тому, що права людини повинні розглядатися лише як засадничі права на безпеку, свободу і фізичну недоторканність, які вимагають не більше ніж відмови від втручання у межах окремих суспільств і можуть бути забезпечені державною владою. Якщо суспільство надає своїм членам ще й якісь соціальні права, то їх значущість залишається обмеженою. Таке тлумачення зводиться загалом до утвердження статус-кво політики в сфері прав людини [6].

Прогресивний підхід, до прихильників якого належить автор цієї статті, вимагає фундаментальної зміни нинішнього світового порядку на засадах змістової та територіальної експансії прав людини. Попри те, що деякі сучасні філософи прав людини, зокрема П. Коллер, вважають такий підхід нереалістичним [5], заперечити його прагматизм та істинність намірів важко. В. Джеймс переконаний, «що прагматичний погляд на істину пройде всі належні для будь-якої теорії етапи. Спочатку, як ви знаєте, нова теорія проголошується абсурдною. Потім її сприймають як істину, однак очевидну й незначущу. Нарешті вона визнається настільки важливою, що її супротивники стверджують, ніби вони самі відкрили її...» [7].

Прагматизм у праві підводить нас до усвідомлення зумовленості права суспільними потребами. Правова антропологія пропонує юридичне тлумачення, згідно з яким людською природою зумовлені базові потреби, які зобов'язане брати до уваги право [9]. А надто право, яке має досконалі механізми *монополізації інтелектуального доробку*. Як регулятор інтересів право розглядає життєві імпульси, харчовий і життєвий інстинкти, інстинкти турботи про потомство, а також такі сублімовані потреби, як жага творчості, знань, прагнення особистості до самовдосконалення [10].

Проте природу правового регулювання зумовлюють не тільки ці тілесні та духовні потреби. Деякі потреби, що знаходять відображення у праві, пов'язані безпосередньо з формами господарювання, із соціальним розшаруванням суспільства, традиціями, освітою, безпекою життя, поширенням соціально небезпечних захворювань. Такі інтереси набувають значення мотиваційної сили людської поведінки, водночас

умотивованим стає їх правове закріплення. Отже, «інтереси збуджують правову творчість» і суттєво на неї впливають. Не існує жодного правового положення, яке б своїм походженням не завдячувало якомусь практичному мотиву, зокрема у сферах, у яких йдеться про виживання людської популяції [11]. Таке узагальнення світового досвіду розвитку права додає оптимізму тим, хто став на шлях переосмислення засадничих постулатів інтелектуальної власності з урахуванням особливостей сучасного наукового етосу.

Сучасне суспільство змінює своє ставлення до моральності процесу монополізації результатів інтелектуальної діяльності в сфері медицини та фармації, повертаючись до моделі верховенства природних прав людини, оскільки саме ці сфери завдали найбільш болючих ударів по людській популяції, подаючи останній «замість хліба камінь».

Саме тому серед пріоритетних завдань науково-дослідних інституцій, які долучилися до формування сучасної доктрини інтелектуальної власності, є повернення до пріоритетності природних прав людини. Сучасність змушує нас «гуманізувати» право інтелектуальної власності, узгодити його з інтересами суспільства, забезпечити відповідні стимули науковій діяльності.

На шляху гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності постають певні соціальні та економічні перешкоди, подолання яких вимагає значних зусиль громадських організацій, переосмислення усталених парадигм науковою спільнотою та політичної волі міжнародних організацій.

Долучившись до міждисциплінарної та транснаціональної дискусії про шляхи гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності НАПрН України створив Центр гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності (далі – Центр).

В основу діяльності Центру покладено Концепцію розвитку наукового напрямку «Гармонізація прав людини та прав інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації» (далі – Концепція). Концепція розроблена відповідно до пріоритетних напрямів Державної концепції розвитку наукової сфери України [12], Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [13], Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і наукової діяльності» [14]. Концепція визначає соціальні передумови, мету, принципи та механізми гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності і відображає тільки один з-поміж усіх перспективних напрямів науково-дослідної та просвітницької діяльності Центру, які планується розробити найближчим часом.

Пріоритетними напрямками дослідження Центру визнані такі:

проблеми правової охорони наукових досліджень у сфері медицини та фармації: особливості захисту особистих немайнових прав інтелектуальної власності в сфері медицини; особливості захисту майнових прав на результати інтелектуальної діяльності в сфері медицини; особливості правової природи об'єктів інтелектуальної власності в сфері медицини; правовий режим живої матерії як об'єкта права інтелектуальної власності; правові та етичні проблеми правової охорони методів лікування; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері допоміжних

репродуктивних технологій; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері психіатрії; правова охорона об'єктів інтелектуальної власності в сфері психології;

проблеми правової охорони результатів наукової діяльності та результатів клінічних досліджень у сфері фармації як об'єктів інтелектуальної власності: особливості змісту та захисту особистих немайнових прав на результати клінічних досліджень у сфері фармації; особливості змісту та захисту майнових прав на результати клінічних досліджень у сфері фармації; особливості правового режиму результатів клінічних досліджень як об'єктів інтелектуальної власності; правова природа генеричних лікарських засобів;

проблеми гармонізації прав винахідників, медичних закладів і фармацевтичних компаній у сфері інтелектуальної власності: особливості правового статусу медичного працівника як суб'єкта права інтелектуальної власності; правові та етичні аспекти свободи інтелектуальної діяльності в сфері медицини та фармації; особливості патентоспроможності винаходів у сфері фармації; обсяг правової охорони винаходів у сфері фармації;

проблеми співвідношення інформаційних відносин і відносин інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації: проблеми розмежування інформаційних відносин і відносин інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; правова охорона комерційної таємниці в сфері медицини та фармації; правова природа ноу-хау та комерційної таємниці в сфері нетрадиційної (народної) медицини;

особливості правової природи та правової охорони засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг у сфері медицини та фармації: особливості правової охорони торговельних марок на ринку медичних послуг; особливості правової природи торговельних марок в сфері фармації; особливості правової природи комерційних позначень на ринку медичних послуг; правова охорона географічних позначень на ринку медичних послуг;

трансфер технологій у сфері медицини та фармації: правові форми передання об'єктів інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; особливості змісту договорів про передання прав на об'єкти інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації; види договорів про передання прав на об'єкти інтелектуальної власності в сфері медицини та фармації.

Оскільки, як уже зазначалося, гармонізувати права людини та права інтелектуальної власності можна, лише згуртувавши зусилля наукової спільноти та громадських організацій, слід відзначити вагомість внеску у цю справу партнерів Центру: Національного наукового центру з медико-біотехнічних проблем НАН України, Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України, Інституту правових досліджень Угорської академії наук (Будапешт, Угорщина), Інституту інтелектуальної власності Ягеллонського університету (Краків, Польща), Люблінського Католицького університету (м. Люблін, Польща), МФ «Відродження», ВГО «Фундація медичного права та біоетики України».

Міцне наукове і законодавче підґрунтя дає змогу розробляти механізми реалізації біоетичних принципів у сфері охорони інтелектуаль-

ної власності. Відповідаючи на запитання французького видання «Le Figaro» «як закони у сфері біоетики змінюють життя французького суспільства» [15] (вочевидь, мається на увазі його широкий загал), зазначимо, що сучасне українське суспільство не усвідомлює ступеня своєї незахищеності як наслідку відсутності відповідних нормативних актів у сфері біоетики. Проте українська наукова спільнота вже 12 років поспіль упроваджує біоетичні принципи у наукову діяльність, формуючи відповідну доктрину з урахуванням підсумків чотирьох конгресів з біоетики, які відбуваються під патронатом Національної академії наук України. Зрештою Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [16] також дає підстави сподіватися на успіх наукового зачину гармонізації прав людини та прав інтелектуальної власності на засадах гуманістичного наукового етосу.

1. Юдин Б.Г. В фокусе исследования – человек: этические регулятивы научного познания / Б.Г. Юдин // Аналитические материалы по проекту «Анализ нормативно-правовой базы в области прав человека в контексте биомедицинских исследований и выработки рекомендаций по ее усовершенствованию» / под ред. член-кор. РАН Б.Г. Юдина; Бюро ЮНЕСКО в Москве, Московский гуманитарный университет. – М., 2007. – С. 10–11.

2. Lessig L. Free Culture: How Big Media Uses Technology and the Law to Lock Down Culture and Control Creativity / L. Lessig. – London: The Penguin Press, 2004. – 352 p.

3. Oestreich G. Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umbrub / G. Oestreich. – Auflage. – Berlin, 1978. – 292 S.

4. Brugger W. Menschenrechte im modernen Staat / W. Brugger // Archiv des offentlichen Rechts. – 1989. – № 114. – S. 537–539.

5. Коллер П. Сфера значущості прав людини / П. Коллер // Філософія права / за ред. С. Госепата, Г. Ломанна. – К.: Ніка-Центр, 2008. – С. 88.

6. Cranston M. Human Right, Real and Supposed / M. Cranston // Political Theory and the Right of Man. – London; Melburn; Toronto, 1967. – P. 43–53.

7. Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. – К.: Альтернативи, 2000. – С. 92.

8. James W. What is Pragmatism (1904) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marxists.org/reference>

9. Циппеліус Р. Філософія права / Р. Циппеліус; за ред. Є.М. Причепія. – К.: Тандем, 2000. – С. 67.

10. Bodenheimer E. Philosophical Antropology and the Law / E. Bodenheimer // California Law Review. – 1971. – P. 563.

11. Ritter von Jhering R. The Struggle for Law / R. Ritter von Jhering. – New Jersey: Callaghan and company, 1915. – 138 p.

12. Державна концепція розвитку наукової сфери України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

13. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

14. Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності: Закон України від 13 грудня 1991 р. (нова редакція закону від 1 грудня 1998 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

15. Quand la loi bioéthique change la vie des Français // Le Figaro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lefigaro.fr/sciences/2011/02/07/01008-20110207ARTFIG00654-quand-la-loi-bioethique-change-la-vie-des-francais.php>

16. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12/print1330176323564561>

Кашинцева О.

Права человека и права интеллектуальной собственности в сфере медицины и фармации в соответствии с принципами современного научного этоса

Необходимость переосмысления положений права интеллектуальной собственности обоснована требованиями этики современной науки, базирующейся на верховенстве прав человека. Создание Центра гармонизации прав человека и прав интеллектуальной собственности НИИ интеллектуальной собственности НАПрН Украины рассматривается как один из инструментов решения поставленных научных задач, среди которых охрана результатов научных исследований и клинических результатов в сфере медицины и фармации, гармонизация прав изобретателей, медицинских учреждений и фармацевтических компаний в сфере интеллектуальной собственности, особенности трансфера технологий в обозначенных сферах, разработка механизма реализации биоэтических принципов в сфере охраны интеллектуальной собственности.

На пути гармонизации прав человека и прав интеллектуальной собственности возникают определенные социальные и экономические препятствия, преодоление которых требует мобилизации усилий общественных организаций, переосмысления устоявшихся парадигм научным сообществом и политической воли международных организаций.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, права человека, научный этос, права изобретателя, интересы общества.

Kashyntseva O.

Human Rights and Intellectual Property Rights in the Sphere of Medicine and Pharmacy on the Basis of Modern Scientific Ethos

The article concerns the legal aspects of harmonization of human rights and intellectual property rights in accordance with the demands of modern scientific ethos. For the deciding of such scientific tasks it was founded the Center for Harmonization of Human Rights and Intellectual Property Rights of Intellectual Property Research Institute of the National Academy of Law Sciences of Ukraine. The main goals of the scientific research of the Center, besides the others, are the following: protection of research results and clinical outcomes in the sphere of medicine and pharmacy legal methods of harmonization of human rights and intellectual property rights in the sphere of medicine and pharmacy; the technology transferring in medicine and pharmacy, development of mechanism for implementing bioethical principles in the field of intellectual property.

On the way to harmonization of human rights and intellectual property rights there are certain social and economic barriers, overcoming of which requires considerable efforts of public organizations, rethinking of established paradigms of the scientific community and the political will of the international organizations.

Key words: human rights, intellectual property rights, scientific ethos, inventor rights, the interests of society.